

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СТАТЕВИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

Культурні зміни є процесом здебільшого самокерованим і зазвичай відбуваються поступово. Очевидно, що такі зміни неможливо повністю контролювати, але можна частково впливати на них, вдаючись до певних регулятивних заходів на рівні діяльності соціальних інститутів. У разі різких, масштабних змін у суспільстві (наприклад, розпад СРСР) виникає дещо інша ситуація. Глибокі та стрімкі культурні трансформації потребують усвідомлення напряму та характеру цього процесу та, за необхідності, здійснення певної їх регуляції.

Однією з ознак культурних трансформацій в Україні є становлення нових уявлень про культуру статевиx стосунків. У Радянському Союзі ця проблема розглядалася насамперед у контексті сімейно-шлюбних відносин. На сьогодні ж культурно репрезентовані різноманітні форми статевиx стосунків. Відповідно у масовій свідомості населення формуються нові, інколи суперечливі уявлення про те, як має відбуватися статеве виховання нового покоління. Водночас у практиці формування культури статевиx стосунків головну роль відіграють активні суб'єкти громадської думки, а саме – державні органи управління, представники громадських організацій, журналісти, наукові, релігійні організації тощо. Власне, це є цілком звичайною традиційною схемою, коли “лідери громадської думки” є основними суб'єктами, які визначають напрям та сутність процесу формування культури.

Проте досвід деяких країн, скажімо Нідерландів, свідчить, що кращих результатів досягають ті програми виховання, які враховують не лише думку фахівців, а й уявлення, які склалися у масовій свідомості населення [1]. Водно-

час у випадках, коли думка суб'єктів формування культури статевого стосунку не збігається із думкою населення, ефективність запропонованих регулятивних заходів значно знижується і навіть є загроза неприйняття їх суспільством. Яскравий приклад такого конфлікту маємо у Росії за спроби впровадження у школах системи статевої освіти, яка мала базуватися на закордонних програмах статевого виховання, схвалених авторитетними науковцями, зокрема І. Коном. Конфлікт із громадською думкою спалахнув уже на підготовчому етапі – дослідженні поінформованості учнів щодо статевого стосунку. Представники громадськості визначили нові програми як аморальні і неприйнятні для виховання підлітків, і програму було закрито [2].

На даний час в Україні на рівні суб'єктів формування культури статевого стосунку підлітків проблема розглядається насамперед у ключі загрози репродуктивному здоров'ю та епідемії ВІЛ/СНІДу. Оскільки моніторинг ситуації засвідчує поширеність небезпечної статевої поведінки, існує необхідність регулятивних впливів з метою поліпшення ситуації. Заходи та стратегії таких регулятивних впливів здійснюються як на загальнонаціональному рівні [3], так і на рівні громадських організацій (AIDS-Alliance, ЮНІСЕФ та багато інших). Проте ці програми мають ряд недоліків.

По-перше, вони є досить вузько орієнтованими на безпечність сексуальних практик і не опікуються формуванням культури статевого стосунку загалом, а вирішують насамперед прикладні завдання.

По-друге, хоча статеве виховання у школі і входить до національної програми "Репродуктивне здоров'я" та включене до навчальних програм загальноосвітніх предметів, на практиці рівень викладання та засвоєння дітьми відповідних тем є дуже низьким. Про це свідчать як незалежні оцінки освіченості підлітків у сфері репродуктивного та статевого здоров'я, так і значна поширеність небезпечної для здоров'я статевої поведінки [4; 5].

По-третє, переважна більшість громадських організацій спираються на впровадження закордонного досвіду в

Україні. Проте досліджень, які ґрунтувалися б на оцінці придатності використання закордонних програм формування культури статевих стосунків у нашому культурному середовищі, бракує.

Врахування думки населення України щодо норм підліткової статевої поведінки є вкрай необхідним, оскільки в питаннях культури не можна спиратися на оцінки “добре” чи “погано”, запозичені з інших культурних контекстів. З’ясування уявлень про правильне чи неправильне можливе лише на основі дослідження норм, домінуючих у суспільстві.

У даній статті спробуємо висвітлити думку мешканців України щодо процесу формування культури статевих стосунків підлітків та визначити, як вона співвідноситься із думкою фахівців й установ, які можуть здійснювати регулювання цього процесу.

Власне, що мається на увазі під статевим вихованням і як відповідно має відбуватися формування культури статевих відносин підростаючого покоління, – питання дискусійне у суспільстві. Ключовими моментами, за якими можна описати громадську думку з цього приводу, є оцінка того, коли, хто і як має здійснювати цю функцію. Дані дослідження ІС НАНУ омнібус–2007 дають можливість охарактеризувати думку населення щодо цих ключових моментів. Статеві відносини ми розуміємо тут у ширшому значенні, ніж сексуальні відносини. До статевих відносин, крім сексуальних статевих практик, входять також інші компоненти, наприклад, емоційний, ритуал залицяння тощо. Тобто сексуальні відносини є одним із компонентів статевих відносин. Дані опитування свідчать, що практично всі мешканці України (98,1%) усвідомлюють необхідність статевого виховання дітей та підлітків, а також дають можливість оцінити ставлення респондентів до таких питань, як вік, з якого треба починати статеве виховання; суб’єкти, на яких найбільшою мірою має покладатися функція формування культури статевих стосунків та загальне змістове навантаження статевого виховання. Проаналізуємо отримані результати та порівняємо думку населення із

тим, як на поставлені запитання відповідають фахівці у сфері статевого виховання.

Вік початку статевого виховання. Сучасні західні спеціалісти стверджують, що статеve виховання слід починати ще в дошкільному віці, при цьому інформацію надалі слід надавати з незначним *випередженням інтересу* дітей до конкретних тем. У такому поданні інформації очевидна внутрішня логіка, яка базується на аксіомі необхідності оволодіння дитиною певними знаннями, щоб бути більш захищеною. Наприклад, необхідність надавати у дошкільному віці інформацію про те, звідки беруться діти, та базову інформацію про будову статевих органів осіб обох статей обґрунтовується тим, що жертвами сексуальних дій дорослих стають набагато частіше діти, які не були освічені щодо зазначених питань і тому не могли оцінити, що відбувається [6].

Підходи до статевого виховання у нашій культурі досі зазнають значних впливів радянської доби, а відтак частина педагогів та психологів стверджують, що краще відкласти надання інформації щодо статевих стосунків доти, доки дитина *почне виявляти усвідомлений інтерес* щодо цієї теми. Оскільки природа інтересу до статевих стосунків ними визначається як проста цікавість, без фізіологічно-поведінкового підкріплення, то поширеною є рекомендація надання на запит дитини інформації в завуальовано-розмитій формі чи навіть неправдивих даних [7].

Якщо ж звернутись до думки населення України (омнібус ІС НАНУ–2007), то, відповідаючи на запитання “*У якому віці найкраще розпочинати статеve виховання дитини?*”, найбільше опитаних (35,2%) вказали середній шкільний вік. Ще 33% вважає, що слід розпочинати його раніше – у молодших класах, або ще до школи. Меншою є частка тих, хто вважає, що найкраще це робити у старших класах (13,4%), або навіть аж після закінчення школи (4,7%). Решта не визначилися із відповіддю (11,7 %).

Значних відмінностей у думці населення різних вікових груп з цього питання не виявлено, за винятком того, що люди, яким за 60 років, частіше зазначають, що їм важко

відповіді на запитання, уникають обговорення проблеми. Така особливість може пояснюватись тим, що серед старшої вікової групи більше малоосвічених людей. Крім того, тенденція делегування участі у визначенні сучасних норм формування поведінки підростаючого покоління іншим відбиває характерне за умов стрімких культурних трансформацій світосприйняття цієї вікової групи. Майже половина покоління, якому за 60 років (44,6%), згодні з твердженням “інші краще за мене розбираються, що правильно, а що – ні”, тоді як серед тих, кому менше 60-ти, таких четверта частина (25,4%). Ця особливість старшої вікової групи проявляється у відповідях на усі запитання щодо статевого виховання.

Отже, впровадження статевого виховання на дошкільному рівні поки що не сприймається більшістю населення України. Загалом третина населення підтримує ідею початку статевого виховання до підліткового віку та, відповідно, до появи фізіологічно підкріпленого інтересу. Третина вважає, що краще розпочинати у молодшому підлітковому віці (середні класи школи). Отже, на думку більшості населення, статево освіту слід розпочинати до того віку, коли підлітки, ймовірно, можуть почати статеве життя.

Головний суб'єкт статевого виховання. Формування культури статевої відносин – завдання комплексне, і у його вирішенні бере участь ціла низка соціальних інститутів. Проте їх функції, взаємодія, рівень виховних впливів різний у різних суспільствах.

У всіх сучасних розвинених суспільствах визнається, що найважливіша роль у цьому процесі – сім'ї та школи. Найчастіше більша роль відводиться школі як суб'єкту формування культури статевої стосунків підлітків. Навіть історично функція сексуального просвітництва ніколи не покладалася виключно на інститут сім'ї. Так, навіть у первісному суспільстві цю функцію нерідко виконували спеціально уповноважені особи, а не батьки. Хоча рівень батьківського авторитету та контролю за сексуальною поведінкою підлітків відрізняється у різних країнах, сім'я у жодній із них не є ключовим каналом сексуального про-

світництва, і це вважається нормальним. Батьки, звичайно, є важливим чинником морального та емоційного виховання дітей, але повноцінне виховання самотужки у будь-якій сфері, зокрема у статевій, вони дати не спроможні. Ця функція, як правило, покладається також на інші соціальні інститути, серед яких, крім школи, важливе місце відіграють однолітки та ЗМІ.

Наприклад, голландські підлітки одержують усі необхідні дані про статеві стосунки у школі й зі спеціальної літератури, а свої інтимні проблеми воліють обговорювати з друзями й вирішувати самостійно. Дані підтверджують, що в цій країні у підлітків менше конфліктів з батьками з приводу їхньої поведінки, пов'язаної із сферою статевих стосунків, але не стільки завдяки кращому порозумінню, скільки більшій автономії. Так само ставляться до цієї проблеми й 15–18-літні французи [8].

Проте у інших європейських країнах, приміром у Німеччині, роль сім'ї у формуванні культури статевих стосунків більша. Тут, за даними соціологічних досліджень, батьківську родину вважають найважливішим джерелом сексуальної інформації 69% опитаних хлопчиків і 43% дівчаток, а вчителів — 34% і 29% [1].

На думку мешканців України, статеве виховання – це передусім справа сімейна. І, відповідаючи на запитання *“Хто, на Вашу думку, має відігравати найбільшу роль у статевому вихованні неповнолітніх?”*, 74,6% респондентів обрали сім'ю (рис.). Утім, значна роль відводиться також школі. Школа як суб'єкт статевого виховання може виконувати цю функцію у різний спосіб: (1) через виокремлення спеціальної дисципліни, із затвердженою програмою навчання; (2) через висвітлення окремих тем щодо деяких аспектів статевих стосунків у рамках звичайних загальноосвітніх предметів (біології, безпеки життєдіяльності, літератури тощо); (3) через позакласні заняття з учнями. При цьому 46,7% опитаних підтримує саме варіант введення спеціального предмета, чого на даний момент в Україні немає. На сьогодні у школі статеве виховання здійснюється

за другим та третім варіантами, які підтримали відповідно 22,1% і 19,3% респондентів. Такі дані свідчать, що суспільство готове до змін у стратегії статевого виховання у школі.

Рисунок

Оцінка важливості ролі різних суб'єктів статевого виховання (%)*

*Сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді.

Окрім сім'ї та школи, одним із найвпливовіших суб'єктів формування культури статевого стосунків підлітків є ЗМІ, які справляють інтенсивний вплив, транслюючи різноманітні моделі та образи поведінки, котрі засвоюються несвідомо. При цьому частка тих, хто поклав би функцію статевого виховання на засоби масової інформації в Україні не така велика – 17,9%. Проте об'єктивно вони здійсню-

ють функцію ефективної трансляції зразків, і за необхідності нейтралізувати вплив ЗМІ важко.

На сьогодні в Україні на законодавчому рівні вжиті певні заходи щодо обмеження транслявання та поширення певних способів неприйнятної статевої поведінки (згвалтування, педофілія тощо) та явно викривленої картини статевої поведінки, редукованої до порнографічних образів статевої поведінки. Але, зважаючи на поширення Інтернету, де такої цензури немає, та широку мережу обміну порнографічною інформацією в суспільстві, контролювати це практично неможливо. Тому інші суб'єкти статевого виховання на протигагу ЗМІ повинні подавати дітям та підліткам інші образи статевої поведінки.

В деяких суспільствах, наприклад у католицьких країнах (Португалія, Італія, Польща), значний вплив на процес виховання, зокрема на формування культури статевої стосунків підлітків, чинить релігія. Проте це переважно здійснюється через інші соціальні інститути (сім'ю, школу), а не напряду релігійними організаціями. Хоча, мабуть, у багатьох сучасних суспільствах існують “недільні школи” для виховання дітей, де тема благочестивої статевої поведінки не оминається викладачами, ці установи виконують допоміжну функцію у формуванні культури статевої стосунків підлітків.

В Україні бажання довірити основну роль у статевому вихованні релігійним організаціям продемонстрували небагато опитаних – 8,2%. Відсоток таких людей не є високим навіть серед тих респондентів, хто себе визначає як релігійні люди та ходить до церкви – 13,1%. Відповідно, серед мешканців Західного регіону України прихильників цієї ідеї майже втричі більше ніж, приміром, на Сході (17,3% проти 4,9%).

Зважаючи на отримані результати, можна зробити висновки, що використання підходу до формування культури статевої стосунків, за яким сім'я та школа взаємодіють у цьому процесі, є обґрунтованим на нашому культурному просторі. Українське суспільство готове до впровадження інтенсивного статевого виховання у школі, але не готове

перекласти цю функцію повністю на інститут освіти, оскільки інститут сім'ї, на думку населення, повинен відігравати не менш важливу роль у формуванні культури статевих стосунків підлітків.

Змістове навантаження статевого виховання. Власне, якщо узагальнити існуючі підходи до змісту статевого виховання, то можна окреслити дві складові цього процесу: виховання емоційно-духовного компонента та сексуальна освіта. Остання може відбуватися за чотирма змістовими схемами, що відбивають головні теми та характер інформації про сексуальні стосунки: *утримання; просвітництво/нормалізація; просвітництво/утримання; ігнорування.*

Утримання передбачає виключно пропаганду уникнення статевого життя до шлюбу чи принаймні до повноліття. Такий підхід характерний для релігійних організацій і тому особливо актуальний для країн зі значним впливом релігії в суспільстві. На такий підхід, до речі, орієнтуються державні структури Росії, хоча з цим не згодні багато сучасних фахівців. А ось, за даними опитування громадської думки, в США лише 35% дорослого населення підтримують такий підхід [9].

Просвітництво/нормалізація базується на тому, що підлітковий секс є нормою і спрямований на навчання способів уникнення негативних наслідків. Цей підхід виражений у країнах, які більш терпимі щодо проявів сексуальності (Швеція, Нідерланди та ін.).

Просвітництво/утримання базується на тому, що підлітковий секс не є бажаним, але про всяк випадок потрібно надати інформацію щодо способів уникнення негативних наслідків. Цей підхід особливо популярний, зокрема в США, де його підтримують 85% дорослого населення [9]. Таку популярність можна пояснити тим, що суспільство не може ігнорувати негативних наслідків підліткових сексуальних стосунків, і тому змушене надавати інформацію про їх уникнення. Є відмінність у ставленні до підліткової сексуальної поведінки американських і голландських батьків, що мають дітей-підлітків. Для американських

батьків підліткової секс — наслідок “бури гормонів”, що приносить безліч неприємностей, від яких дітей треба всіляко оберігати. Голландські батьки ставляться до цього спокійно, їх єдина вимога: щоб секс був безпечним [8].

Ігнорування базується на цілеспрямованому замовчуванні тем статевої поведінки у процесі виховання. Такий підхід частково застосовувався в СРСР (особливо щодо деяких з тем сексуальних стосунків), відповідно і нині певною мірою він зберігається у пострадянському просторі.

Звичайно, наведені типи навряд чи зустрічаються у чистому вигляді на рівні суспільства. Але, як правило, один із них домінує.

Спробуємо визначити, який підхід до змісту статевого виховання більше підтримує населення України? (*Запитання: Які із запропонованих тем Ви включили б до статевого виховання неповнолітніх? Табл.*).

Таблиця

Ставлення до змістового наповнення статевого виховання підлітків (%)*

Секс підлітків – це аморальна поведінка	21,7
Небезпечність та шкідливість сексу для підлітків	46,2
Як утримуватись від сексу у статевих стосунках?	15,5
Обов’язкова передумова сексу – кохання	30,1
Шлюб – обов’язкова передумова сексу	27,3
Культура спілкування з особами протилежної статі	55,4
Методи запобігання вагітності та захисту від венеричних хвороб	51,9
Сексуальні техніки та задоволення	5,7
Інше	0,7
Важко відповісти	12,1

*Сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді.

До переліку тем увійшли як питання сексуального просвітництва, так і спрямовані на виховання емоційно-духовного компоненту статевих стосунків. Формуючи перелік тем, ми виходили з того, що комбінації тверджень від-

бивають різні підходи до змісту статевого виховання: на утримання від сексу; на виховання духовно-емоційного компоненту статевих стосунків; на нормалізацію сексуальних стосунків та уникнення їх негативних наслідків.

Найбільше опитаних обрали як важливу тему для статевого виховання культуру спілкування з особами протилежної статі (55,4%), що свідчить, скоріше, про бажання дати підліткам розуміння духовної, ціннісної суті статевих стосунків. Такого підходу дотримуються і ті, хто вважає за необхідне пояснити підліткам, що неодмінною передумовою статевих стосунків є кохання (30,1%).

Більше половини респондентів (51,9%) обрали тему, пов'язану із нормалізацією статевих стосунків підлітків та уникненням негативних наслідків, а також з інформуванням про небезпечність та шкідливість підліткових сексуальних стосунків (46,2%). Причому проглядається деяка тенденція до частішого підтримання стратегії навчання, спрямованої на уникнення негативних наслідків сексу, представниками молодших вікових груп.

Ті респонденти, що обрали тему про небезпечність та шкідливість сексу для підлітків, але не вважають за потрібне інформувати, як уникнути цих небезпек, швидше тяжіють до стратегії залякування з метою забезпечення утримання від сексу. Прихильників такої ідеї виявилось небагато – 28,9%. Взагалі теми, пов'язані із формуванням настанови на утримання від статевого акту, підлітками згадуються досить часто. Проте аргументація, яка використовується прихильниками такої стратегії, може бути різною. Утримання може обґрунтовуватись через дотримання моральних норм. Респонденти з такою позицією обрали теми про секс як аморальне явище (21,7%) та про неприйнятність сексу до шлюбу (27,3%).

Необхідність надання практичної інформації у статевому вихованні вбачає невелика частина населення. Тільки 15% висловили думку, що потрібно навчати підлітків конкретних механізмів утримання від сексу, і лише 4,7% включили б до програм статевого виховання дані про культуру статевого акту та задоволення від сексу.

Спираючись на ці дані, можна припустити, що для українського культурного простору властиве прагнення виховувати моральну особистість, із цінністю кохання, шлюбу, закласти в процесі формування культури статевих стосунків розуміння підлітками духовних, морально-етичних складових. Щодо компоненту сексуальної освіти, то важливе значення, на думку населення, має пропаганда утримання підлітків від сексу, яку підтримує близько третини опитаних. Проте усвідомлення високої ймовірності ризикованої статевої поведінки підлітків та її негативних наслідків зумовлює наголошування більше ніж половиною населення ролі інформування про методи уникнення небезпеки. Зважаючи на це, українська культура радше є орієнтованою на комплексний підхід до формування статевих стосунків, який поєднує морально-етичне виховання та просвітництво/утримання в сексуальній освіті.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна окреслити загальні орієнтації населення України щодо статевого виховання, які слід враховувати при плануванні регулятивних впливів на формування культури статевих стосунків підлітків на вітчизняному культурному ґрунті. Йдеться, зокрема, про необхідність створення загальнонаціональної програми формування культури статевої поведінки підлітків, локальних виховних програм, регулювання контенту ЗМІ, підготовку посібників для батьків та підлітків та інші заходи, які повинні враховувати особливості бачення населенням України цієї проблеми.

Література

1. *Кон И.С.* Подростковая сексуальность на пороге XXI века // http://sexology.narod.ru/book1_0_26.html
2. *Кон И.С.* На полях и по поводу. Программы сексуального просвещения // <http://www.neuronet.ru/sexology/info063.html>
3. Указ Президента України про Національну програму “Репродуктивне здоров’я 2001–2005” від 26.03.2001 № 203/2001 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=203%2F2001>

4. *Жук І.* Інформованість як показник культури статевих стосунків підлітків // Соціальні виміри суспільства. – К., 2007. – Вип. 10.

5. *Петрунько О.* Статева просвіта в умовах загальноосвітньої школи // <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=62&c=1379>

6. *Хиглинг М.* Как беседовать с ребенком о сексе // <http://www.neuro.net.ru/bibliot/sexhealth/hickling/index.html>

7. *Шишова Т.* Чтобы ребенок не был трудным. – М., 2004.

8. *Кон И.С.* Подростки — зона повышенного риска // http://iph.ras.ru/~mc/hot/co_4/kon.htm

9. *Amy Bleakley, Michael Hennessy, Martin Fishbein.* Public Opinion on Sex Education in US Schools // Arch pediatr adolesc med. – Vol 160, Nov 2006.

О.Юдицька

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ ВТОРИННОГО ФОСТЕРИНГУ В КРАЇНАХ СВІТУ

Сім'я є головним осередком суспільства. Наявність стабільних умов розвитку та функціонування інституту сім'ї залежить від загального стану суспільства. В різні історичні епохи людство проходило крізь трансформацію суспільного устрою, що, своєю чергою, впливало і на зміну сімейних форм.

Унаслідок геополітичних та формаційних катаклізмів (війни, повстання, революційні події) велика кількість дітей залишалася без сімей та піклування родичів. Сторонні особи, небайдужі до дитячого болю, брали на проживання та виховання дітей-сиріт до своїх родин. Такі дії здебільшого були власною ініціативою цих сімей. Державні органи не регулювали цей процес. Хоча поодинокі випадки участі органів влади у вирішенні долі дітей-сиріт спостерігались у Гамбурзі в 1660 р. [1, с. 4], Київській Русі в XI ст. [2, с. 13], Російській імперії за часів правління Петра I та Катерини II [2, с.13,14]. Дітей розміщували в сім'ях за певну винагороду.